

Нові українські політичні реалії і процес формування засад громадянського суспільства

Сергій Телешун,
доктор політичних наук,
завідуючий кафедрою політичної аналітики і прогнозування
Національної академії державного управління
при Президентові України

В українському суспільстві, яке перебуває нині у стані транзиту, активно формуються нові суспільні інститути і суспільні відносини. Ці складні процеси проходять на тлі перманентних системних криз, що, до речі, є основною ознакою якісного розвитку перехідного суспільства. Криза як така не є проблемою для молодого демократичного суспільства. Серйозні проблеми виникають тоді, коли національний політико-економічний бонд виявляється неспроможним адекватно реагувати на нові суспільні реалії та виклики, з тактичних міркувань переводячи кризу з категорії творення в інструмент демонтажу ще нестійких новоутворених суспільних відносин та інститутів громадянського суспільства.

Кризові явища, що охопили політичну систему України, пов'язані, насамперед, з особливістю формування „нових демократій”, які характеризуються потужною політичною поляризацією суспільства, економізацією усіх сфер політики, правовим нігілізмом, коли будь-який правовий чи конституційний акт розглядається з позицій тактичної доцільності здобуття чи утримання влади, а не довгострокових державних інтересів, а також тимчасовою дегуманізацією політичної культури.

Наріжним каменем основних суперечностей є боротьба за контроль над власністю і розподілом функціональних повноважень, що регулюють взаємовідносини між власниками і встановлюють контроль над бюджетними ресурсами. Крім того, структурні зміни всередині суспільства істотно корелюються потужними зовнішньополітичними впливами основних світових та регіональних лідерів, які прагнуть формувати підконтрольні їм групи впливу для реалізації власних національних

інтересів.

За цих умов реформа державного управління тісно пов'язується з трансформацією політичної системи, яка перебуває в перехідному стані „стихийного лібералізму” і значною мірою залежить від персональних якостей домінуючих лідерів, їх оточення та від здатності концентрувати у відносно короткий термін значні обсяги власності і фінансових ресурсів.

Фаза „корпоративної демократії”

За браком системного (не плутати з власним чи загальним) бачення суспільних реформ, українські політики поки що переважно пропонують формулу політичної доцільності „сурогатної демократії” кінця XIX — середини XX століття, помноженої на сучасний „український корпоративізм” основних фінансово-промислових груп. Прагнення отримати „надприбуток” (у широкому розумінні цього слова) у всіх сферах суспільного буття незалежно від форм власності і місця в політичній ієрархії, без урахування суспільних інтересів значної (до 40 %) частини населення провокує соціальну і правову апатію, унеможлиблює відкриту інтелектуальну конкуренцію і вихолощує принципи реальної демократії, тим самим звужуючи вплив громадянського суспільства на державні інститути та обмежуючи доступ значних верств населення до соціальної інфраструктури і власності.

За роки, що минули після „помаранчевої революції”, тема розвитку громадянського суспільства в Україні та його впливу на державні і політичні інститути влади широко обговорювалася не лише в колі державних і політичних діячів, а й науковців, журналістів, представників громадських організацій. Це, перш за все, пов'язується з тим, що після останніх президентських виборів в нашій країні склалися унікальні умови для формування зрілого громадянського суспільства, яке б могло відповідати усім канонам світової демократії. Однак у цей період український політичний істеблшмент не зміг запропонувати рамкові, але обов'язкові для всіх акторів правила гри, які б стали базовими правовими нормами для утворення нових інституційних традицій „суспільного прогресу”. Натомість амбіції та в значній мірі нефаховість цього істеблшменту у сфері суспільних відносин і державного управління стали причиною того, що бажання мільйонів громадян перетворилися на пропагандистські кліше, що вкладається в тезу „Влада понад усе”. Навіть тоді, коли цю владу політики обіцяють використати на благо всього народу.

Політичний і державний істеблшмент, декларуючи загальнодемократичні цінності, не зміг запропонувати суспільству дієвий та ефективний, а головне зрозумілий механізм реалізації актуальних завдань. Пересічний, як зараз модно казати, український платник податків у своїй більшості так і не зрозумів своєї ролі в суспільно-політичних процесах, а особливо у сфері прийняття державних рішень, від яких залежить його майбутнє. У гіршому випадку він статист, що обслуговує

„ногами” на виборах політико-економічний бомонд та його партійні проекти, а в кращому випадку (і це справді позитив) він прагне незалежно від державних інститутів збагачуватися і пристосовуватися до нового політико-економічного і соціального середовища.

За цих умов потужні фінансові, адміністративні, інформаційні ресурси основних українських гравців спрямовувалися на розподіл політико-правових повноважень і фінансово-матеріальних ресурсів, які б могли задовольнити інтереси основних фінансово-промислових груп та їх „політичних лобістів”.

Україна знову, як і 1991 року, опинилася на перехідному етапі формування „нових/старих” правил гри. Після „романтично-номенклатурного”, „державно-капіталістичного” і „олігархічно-демократичного” етапів українське суспільство увійшло у фазу „корпоративної демократії” (або „легалізаційного періоду”), де обмежена кількість політико-економічних гравців за допомогою фінансів, політико-корупційних послуг, інформаційних маніпуляцій, а також судової системи фактично сформувала нові правила гри, які усунули громадян від прямого впливу на політичні процеси, унеможливили інтелектуальну і кадрову конкуренцію, підмінивши їх „партійним та імперативним квотуванням”.

Виникає ситуація, при якій формується штучний розрив між інтересами політико-економічного істеблшменту, що приймає доленосні рішення, і громадянами — платниками податків, яких ми називаємо середнім класом. За цих умов формат стосунків між ними змінюється, починає пробуксовувати „соціальний ліфт”, який є постачальником „нових ідей і нових людей” від однієї соціальної групи до іншої, і який є запорукою життєздатності суспільства та стабільності його політичних і державних інститутів.

Як створити мультимедійне суспільство

Показово, що в експертній спільноті дискусія точиться переважно довкола принципів формування громадянського суспільства, його відповідності стандартам країн західної демократії. Тим часом, на нашу думку, слід говорити про розбудову не тільки громадянського суспільства, а й про розбудову наступної форми громадянського суспільства — суспільства мультимедійного, з новою класифікацією суб’єктів політичного процесу, чітко визначених дефініцій права і власності.

Загалом Україна має декларувати не стільки цінності партійної системи ХХ століття, скільки цінності громадянського суспільства з ознаками мультимедійності ХХІ століття, адже таке суспільство виступає в сучасних умовах індикатором зрілості політичних партій, з правом широкого вибору, без винятків та обмежень.

Нове громадянське мультимедійне суспільство — це суспільство, відкрите для обміну інформацією. Це по-перше.

По-друге, це складна плюралістична система, що об’єднує множинні

форми суспільної діяльності: асоціації, клуби, профспілки, кондомініуми, а партії є лише одним із сегментів громадянських інституцій. У цьому контексті важливою видається „революція” у партійному будівництві, а саме поява політичних партій, характерних для громадянського суспільства ХХІ століття. Але це можливо лише за таких обставин:

- при створенні умов для відокремлення бізнесу від влади (але не від політики, що практично неможливо і поки що не потрібно при наявній прозорості і відкритості);
- при частковому відокремленні бюрократії від політики (бюрократія має бути розділена на політичну (від партійних структур тощо) і державну (ефективних менеджерів).

Наступною ознакою мультимедійного суспільства є незалежна від держави плюралістична система, яка може самостійно організовуватися згідно з громадянською ініціативою. Ця система вимагає здійснення реформ у соціальній сфері, податкової реформи, а також загальної кодифікації законодавства, приведення його до європейських стандартів.

Крім того, громадянське суспільство ХХІ століття має характеризуватися стабільністю ефективного менеджменту, який діє за принципом фаховості, порядності (відповідності загальноприйнятим нормам моралі), патріотизму (домінуванню не вузькокорпоративних, а національних інтересів з компромісним їх поєднанням). У цій ситуації постає проблема зведення до мінімуму шкоди, якої можуть завдати суспільству, за словами К. Поппера, „недостойні правителі”. Вирішити цю проблему можуть спільно: ефективно діючий громадянський контроль; політична опозиція; незалежні засоби масової інформації; високопрофесійна і адекватна до змін влада.

І останнє: це правове демократичне суспільство, де головним чинником є визнання, забезпечення і захист природних і набутих прав людини і громадянина. Йдеться, насамперед, про чітко розписану процедуру застосування норм права, де суд є дуже важливою, але не головною складовою демократичного суспільства. І де відповідальні політики прагнуть тримати баланс між ринком і соціальним захистом, не прикриваючись демагогічною, незалежно від свого політичного забарвлення, риторикою.

Тест для влади і опозиції

Адекватна реакція на зміни є інтелектуальним тестом як для влади, так і для опозиції. Це, насамперед, пов'язано з тим, що в Україні наразі практично не існує конкурентного ринку інтелектуальної власності, особливо у сфері управління. Нині переважно „конкурують” фінанси, компромат, „обличчя” та організації забезпечення. Брак же змістовної інтелектуальної конкуренції (не плутати з агітаційною полемікою) політичних сил призводить до того, що у громадян стосовно політичної еліти формується стереотип „політичної тусовки”, а до партій – як до „демократичного” засобу штампування „вождів”.

Ще раз підкреслюємо, що ситуація поглиблюється в негативному плані також тим, що в Україні не визначилися з:

- а) загальнонаціональною ідеологією „національних інтересів”;
- б) ефективними технологіями впровадження реформ загального управління державою;
- в) юридично та політично відповідальними кадрами, здатними взяти на себе роль локомотива реформ.

Разом з тим, попри наявні проблеми, українське суспільство дозріло для створення умов інтелектуальної конкуренції в політиці. Справа в тому, що в політичному житті не існує стабільного комфорту, а домінує жорстка конкуренція, де двигуном формування політичного і державного лідера, на нашу думку, є соціальна образа. Комплекс „кращого” підштовхує не тільки до конкурентної боротьби, а й до „продажу” громадянам нових суспільних послуг та індивідуальних якостей.

Вітчизняний середній клас, який ще тільки формується, поступово з об'єкта перетворюється на суб'єкт політики, починаючи самотужки її творити, іноді претендуючи при цьому на роль станового хребта суспільства. За цих обставин політики, громадські та державні діячі мають стати суб'єктами конкурентних змагань за право бути інтелектуальними провайдерами реформування суспільства. Залучення ж рядових громадян до експертної спільноти дозволить створити взаємну довіру та електоральну підтримку у прийнятті важливих державних рішень.

День сьогоднішній також вимагає нових інтелектуальних підходів і до розуміння формули „громадянин — держава — суспільство”. Мову слід вести про розбудову такого суспільства, де громадянин є головною соціокультурною, економічною та інформаційною одиницею, котра не повинна підпадати під прокрустове ложе „більшість — меншість” або ж „державна з функціями арбітра і громадяни”. Можна також говорити і про частковий продаж арбітражних функцій державою третій стороні, яку ми називаємо транснаціональними корпораціями, або ж про вітчизняні ФПГ, які починають розпоряджатися на свій розсуд, в залежності від фінансових, адміністративно-політичних та інформаційних ресурсів, правами громадян, витискаючи останніх на суспільну периферію і тим самим провокуючи перманентний громадянський конфлікт. Це дуже важливо, адже наразі 70 відсотків громадян не бачать свого місця в процесах, які відбуваються в країні.

Разом з тим, становлення громадянського суспільства не зводиться лише до явищ політичного порядку, таких як парламентаризм чи демократія. Наріжним каменем є система пріоритетності прав індивідів і спільнот.

Суспільство відчуває фальш з боку сучасної „політичної еліти”, яка використовує громадян як технологічний інструментарій у боротьбі за владу. За цих умов вибори усувають громадян від влади, нівелюючи основні якісні принципи демократії.

Сергій Тележун

Ідеал народовладдя, навіть за наших аморальних умов, передбачає, що громадяни можуть впливати на політику тоді, коли вони побажають, а не тоді, коли політики цього захочуть.

Цілком зрозуміло, що питання власності, а через нього і „капіталізація” української політики висувають на порядок денний питання єдиної ідентичності політичного істеблїшменту і створення традицій дотримання владних домовленостей. Проте політичний компроміс неможливий без активної участі міноритарних акціонерів — українського народу, які легітимізують політичну волю основних гравців. У разі, якщо цього не відбудеться, одержимо перспективу зіткнутися, з одного боку, з проявами авторитаризму, а з іншого — з постійними рецидивами незбалансованої системи з ознаками квазідемократичних цінностей.